

DOSYA | MAKALE

Karşılaşmalar: Sınıf güzergâhları ve sınır ihlalleri

LÜTFİ SUNAR

“Toplumsal gruplar arasındaki teması artırmak, kurulu hiyerarşik ilişkiler dünyasını bozmak, yeni bir protokol düzenini meydana getirmek için başlangıç noktası olabilir.”

TÜRKİYE, TAM ANLAMıyla SINIFLI TOPLUMU YENİ YENİ TECRÜBE EDİYOR

Toplum iyi yapılandırılmış bir katalizör rolü oynayarak farklı nitelikteki grupları birbirine karıştırmaksızın akıtır. Böylece hem kimlik hem de farklılık anlam ve biçim kazanır.

DOSYA

TOPLUM İYİ YAPILANDIRILMIŞ BİR KATALİZÖR ROLÜ OYNAYARAK FARKLI NİTELİKTEKİ GRUPLARI BİRBİRİNE KARIŞTIRMAKSIZIN AKITIR. BÖYLECE HEM KİMLİK HEM DE FARKLILIK ANLAM VE BİÇİM KAZANIR.

Toplum bir karşılaşma alanıdır. Bu alanda her gün yüzlerce karşılaşma gerçekleşir. İnsanlar arasında bu karşılaşmaları yöneten ve ne zaman nasıl oluştuğu bilinmeyen protokoller mevcuttur. Bazen bu protokollerin işlememesi kritik bir hâl oluşturur. Zira protokoller ihlal edildiğinde artık karşılaşmanın anlık etkisiyle spontan ilişkiler belirleyici olmaya başlar. Kültürün tanımlı alanlarından tanımsız alanlarına doğru geçiş anlamında bu ihlaller aynı zamanda toplumun düzenleyemediği bir karşılaşmayı doğurur. Bu düzenlenmemiş karşılaşma, gizlenen şiddetin açığa çıkmasına, sosyal hiyerarşinin hatırlatılmasına sebep olur.

Karşılaşma alanları

Toplumsal hayatta insanlar birbirleri ile nerelerde karşılaşır? Çarşıda, pazarda, iş yerinde, metroda, AVM'de, sinemada, evde, asansörde... Bu karşılaşmaların önemli bir kısmı önceden planlanmamıştır ancak belirli bir örüntüye sahiptir. Kim kiminle nerede, ne kadar ve nasıl karşılaşır? Bu soru aslında bize toplumdaki akışların bir resmini verir. Mesela bir öğrenci ile öğretmenin karşılaşma ihtimali ile bir öğrenci ile bir milletvekilinin karşılaşma ihtimali birbirinden

farklıdır. Yine benzer şekilde işçi ile patronun karşılaşma ihtimali orta büyüklükte bir şirkette ve bir holdingde birbirinden farklıdır. Ayrıca bu karşılaşmaların yapısı ve biçimi bir çerçeve ve sınıra sahiptir.

Toplumsal ilişkiler de çoğu kez farkına varılmayan yörüngelerde seyrederek eskilerin muhit dediği ilişkiler bireye bir çevre oluşturur ve onu çevreler. Bazı muhitler yapısı itibarıyla dar ve sınırlı; bazıları ise geniş ve akışkandır. Dar muhitlerde insanlar arasındaki ilişkiler daha fazla çerçevelenirken geniş muhitlerde insanlar arasındaki ilişkiler daha çeşitlidir.

Bazı sosyologlar farklı çevreleri birbirinden ayıran görünmez bir sınırın varlığından söz ederler. Bu görünmez sınır, farklı zümrelerin toplumsal yaşamda yan yana durmasına zemin oluşturur. Toplum iyi yapılandırılmış bir katalizör rolü oynayarak farklı nitelikteki grupları birbirine karıştırmaksızın akıtır. Böylece hem kimlik hem de farklılık anlam ve biçim kazanır. Özellikle toplumsal uzamda birbirine yakın olanlar daha fazla karşılaşırken, birbirine uzak konumda olanlar daha seyrek karşılaşır ya da bu karşılaşmalarda araçlara başvururlar.

Farklı sosyal konumda bulunanların birbiriyle hiç karşılaş-

madığı söylenemez. Üst düzey bir yönetici kadın mesela evine temizliğe gelen alt sınıftan bir başka kadınla karşılaşır. Çok kazanan bir futbolcu arabasının tekeri patladığında çekici şoförü ile karşılaşır. Işıltılı bir yaşam süren bir "dizi yıldızı" eğlenmeye gittiği mekânda polisle karşılaşır. Ama bu karşılaşmaların önemli bir kısmı, ritüelleri ve kuralları önceden belirlenmiş bir çerçeveye sahiptir.

Gramerini oluşturmamış bir karşılaşma

Çoğu kez bunlar işlevleri tanımlanmış bir alıcı-satıcı, işveren-işgören, emir-komuta karşılaşmalarıdır. Bir yönetici gittiği restoranda garsona bahşiş verirken bu ilişkinin değer dünyası önceden tanımlanmıştır. Benzer şekilde bir akademisyen kampüsün kapısındaki güvenlik görevlileri ile belirli bir çerçeveden iletişim kurar. Bir hasta yakınının hasta bakıcı ile konuştuğu ses tonu ile doktorla konuştuğu ses tonu farklıdır. Bu ilişkilerin mesafesi önceden taraflarca üzerinde mutabık olunan sosyal hiyerarşide konumların farklılığını kabul etme üzerinden şekillenir.

Peki, bir gün, bir yerde, bir anda planlanmamış ve düşünülmemiş, çerçevesi ve grameri oluşturulmamış bir karşılaşma gerçekleşirse ne olur?

6

Yapılan araştırmalar renklerin, zevklerin, yaşamların, sınıflara göre farklılaşmasını göstermektedir. Sosyalleşme süreçlerinde insanlar farkına varmadan içinde buldukları muhitin/ sınıfın tavir ve davranışlarını, alışkanlıklarını, konuşma ve dinleme biçimlerini edinirler.

Geçtiğimiz günlerde medya gündemine yansıyan ve uzunca bir süre gündemi işgal eden bir kadın yönetici ile bir havaalanı çalışanının karşılaşması tam böyle planlanmamış bir duruma denk düştü. Çekilen görüntülerde bir kadın yolcu kendisini oyalararak uçağı kaçırmaya neden olduğunu düşündüğü bir havaalanı çalışanına bağırp hakaret ederken görülüyordu.

Video çok hızlı bir biçimde yayıldı ve mutad olduğu üzere (seküler) elit-(muhafazakâr) halk ikileminde tartışılmaya başlandı. Ancak asıl dikkat çeken nokta kadın yolcunun, havaalanı çalışanını işteki konumu üzerinden aşağılamasıydı. Kendisinin ve karşısındakinin sınıfsal konumunun farkında olan bir profesyonelin bu planlanmamış karşılaşması bir kazaya dönüşmüştü.

Mesele biraz da kendi güzergâhından çıkmamış birinin faili olduğu, yapılandırılmamış bir karşılaşma anında ortaya çıkan sosyal hiyerarşinin ürettiği şiddetin açığa çıkmasıydı. İzleyenleri rahatsız eden esas unsur ise, günlük yaşamda ritüeller ve yapılandırılmış semboller ile gizlenen ve hatta estetize

edilen şiddetin birdenbire açığa çıkmasıydı.

Muhtemelen işler yolunda gitseydi ve bir şirkette "halkla ilişkiler" yöneticisi olan yolcu uçağı kaçırmıyaydı, bu karşılaşma gülücüklerle gerçekleşen karşılıklı teşekkürlerle nazik bir biçimde sonlanacaktı. Ancak bu gülücükler ve teşekkürler toplumda birbirinden uzak ve hatta kopuk sosyal konumların ortaya çıkmasından kaynaklanan şiddeti gizlemekten başka bir şeye yaramayacaktı.

"Temas yok": Sınıfların ayrılan güzergâhları

Türkiye, tam anlamıyla sınıflı toplumu yeni yeni tecrübe ediyor. 1980'lerden itibaren Türkiye'de sosyal yapıyı sınıflar ekseninde açıklamak artık mümkün hâle geldi. Bu daha önce sınıfların hiç olmadığı anlamına gelmez ancak sınıfın ayırt edici bir unsur ve etken hâlini alması 1980 sonrasında siyasi ve iktisadi sahada meydana gelen liberalleşme ve devletin konumunun farklılaşmasıyla. Bunda da küresel ekonomiye eklenmeyle sermayenin iktisadi yaşam için belirleyici hâle gelmesinin önemli bir rolü

var. Özellikle devletin sermaye ile emek arasındaki uzlaştırıcı ve dengeleyici rolünün azalması (bu rol her zaman sermaye lehineydi) ile sosyal hayattaki tampon bölgeler daralmaya başlamıştır.

Kamusal yaşamın gittikçe bölünmesi, farklı sosyal grupların birbiri ile karşılaşma ve temas alanlarını da azaltmıştır. Hep söylenegeldiği üzere daha önce zengin ile yoksulun, yönetici ile çalışanın birbiri ile temasını sağlayacak bir sosyal yakınsama söz konusuysen artık gittikçe zenginlerin ve yöneticilerin belirli muhitlere; yoksullar ile çalışanların da başka muhitlere toplandığı bir toplumsal yapı meydana çıkmıştır. Hatta bu grupların da kendi içinde mesafeleri artan daha alt gruplara ayrışması söz konusu olmuştur.

Farklı sınıfların günlük yaşamda farklı güzergâhları mevcuttur. Bu güzergâhların ayrışması onların birbiriyle temasta olmalarını engeller. Mesela plaza çalışanlarının takip ettikleri bir güzergâh vardır. Onları bir araya getiren kafeler, restoranlar, eğlence mekânları aynı zamanda bir sınıf kimliğinin oluşumunun da araçlarıdır. Rutin beyaz yakallılar

serviste bir araya gelirler. Öğlen kurum yemekhanesi onlara sosyal konumlarını hatırlatır, bir davranış örüntüsü kazandırır.

Benzer şekilde üst sınıftaki yönetici ve sermayedarlar daha steril ve elit kulüplerde buluşurlar. Buraları onlar kendi konumlarını korunaklı hâle getiren bir ilişkiler ağı inşa ederler. Böylece aslında sınıflı toplumda sınıfların birbirine karışmadan yaşaması için güzergâhlar oluşur. Bu güzergâhlar sadece kültürde ve tüketimde kendisini göstermez; aynı zamanda üretimin ve yönetimin alanında da ayrıştırıcı bir mahiyet arz eder. Holding plazalarında, ayrılmış yönetim katları çalışanların ancak belirli bir mesafeden karşılaşmasına fırsat verecek şekilde tasarlanmıştır.

“Sınıf insanı”na dönüşmek

Yapılan araştırmalar renkleri ve zevklerin, yaşam biçimi ve beğenilerin sınıflara göre anlamlı biçimde farklılaştığını göstermektedir. Sosyalleşme süreçlerinde insanlar farkına varmadan içinde buldukları muhitin/sınıfın tavır ve davranışlarını, jest ve mimiklerini, alışkanlık ve beğenilerini, konuşma ve dinleme biçimlerini edinirler. Bu süreçler çalışılan ortamda, işteki konulanmada ve günlük süreçlerde devam eder. Bu ilişkiler bir süre sonra bireyi bir “sınıf insanı”na dönüştürür.

Toplumsalıklar biraz da zihinde oluşturulan ilişkiselliklere bağlı olarak şekillenir. Özellikle konumlar arasında kurulan ilişkiler aracılığıyla sosyal hiyerarşinin zihinde yeniden üretilmesi, kimlik ve kişiliğin oluşumunda itici bir rol oynar. Bu manada aslında sınıflar farklı mülkiyet düzeylerine sahip olmaktan, farklı iş konumlarında bulunmaktan,

farklı düzeylerde gücü elinde bulundurmaktan kaynaklanan maddi unsurları aşan manevi/sembolik bir varlığa da sahiptir. Bu sembolik varlığın yeniden üretimi çoğu kez sosyal karşılaşmaların yapılandırılmış dünyasındaki konumların fark edilmesi üzerinden gerçekleşir.

Mesela bir yönetici kadının eve temizliğe gelen kadınla karşılaşması, farklı sosyal konumların ve cari değer dünyasının iki tarafın da zihninde yeniden üretilmesini temin eder. Böylece ikisi de toplumsal konumlarını anlayarak bir protokol dâhilinde duruma uygun şekilde iletişimlerini sürdürürler. Birinin diğerine gösterdiği nezaket, diğerinin de ötekine gösterdiği saygı bir konum belirtecine dönüşür. Her konum bu bakımdan itibardır ve yeniden üretilmesi gerekir.

Bu karşılaşmalar önceden tayin edilmiş güzergâh ve protokollerin dışında gerçekleştiğinde bu sosyal kimliğin sembolik dünyası ihlal edilmiş, zihinde üretilen konum risk altına girmiş olur. Bu durumda genellikle rutin ritüeller içinde gizlenen şiddet ortaya çıkar ve bir anda protokol ihlali bir konum savaşına yol açar. Sosyal konumu yukarıda olanın bu konumunu hatırlatmak zorunda kalması toplumsal akışkanlığın bozulmasına dayanır. Hatırlatılmak zorunda kalınan otorite genellikle fizikî ve sözlü bir şiddet içerir. Kimse de bunu tercih etmez.

Peki, seyircilere ne demeli?

Olay daima bir seyirci kümesi önünde gerçekleşir. Biz her gün toplumsal tiyatrodaki farklı sosyal konumdakilerin karşılaşmalarından oluşan sahneleri seyrediyoruz ancak bu temsiller günlük yaşamda genellikle sessiz ve “tabii” bir şekilde gerçekleşir. Tem-

sile ses katan konum ve protokol ihlali aynı zamanda rutin akışı bozarak bir rahatsızlık meydana getirir. Seyirciler bu rahatsızlıkla aktörleri her zamanki yerine göndermeye gayret ederler. Zira onların beklediği gürültü çıkması, herkesin kendi konumuna uygun davranmasıdır. Zaten ayıplanan da tarafların konumlarının birbirinden bu kadar farklı olması değil, konumlarına uygun olmayacak bir biçimde davranmasıdır.

Ele aldığımız olayda sorun edilen bir üst düzey profesyonelin şiddet içeren davranışıdır. Ayıplanan ise bir halkla ilişkiler yöneticisinin kendisinin halkla ilişkisini yönetememesidir. Hâlbuki o şiddet görünmez bir biçimde hep oradadır. Sorun edilmesi gereken de onun görünür hâle gelmesi değil görünmeden toplumsal yaşamı “örtülü” bir biçimde idare etmesidir.

Burada havaalanı çalışanı kadının bir yerden sonra işi gereği kendisinden beklenen soğuk ve uzak tavrı bir kenara bırakıp ritüeli bozması devreye girer. Zaten biz de olaydan çalışan kadın rolü gereği kendisine oluşturulmuş olan protokolün dışına çıktığı için haberdar oluyoruz. Yoksa havaalanı çalışanı eğer kendisinden ve konumundan beklendiği üzere özür dileyerek idare etse, alttan alsa muhtemelen olayın üzeri kapanacak şiddet olarak kalmaya devam edecekti.

Bu anlamda “üst sınıf”tan gelen kadının bağırarak söylediği gibi farklı sınıflar arasındaki “temasın yokluğu” şiddetin güvenli olarak sürdürülmesinin ön şartı gibidir. Toplumsal gruplar arasındaki teması artırmak, kurulu hiyerarşik ilişkiler dünyasını bozmak, yeni bir protokol düzenini meydana getirmek için başlangıç noktası olabilir.